

پژوهشی بر

زیبایی‌شناسی نور در تئاتر

رضا بهجت

www.ketab.ir

۱۳۹۳

www.ketab.ir

سرشناسه:	بهجت، رضا، ۱۳۶۴
عنوان و نام پدیدآور:	زیبایی‌شناسی نور در تئاتر / رضا بهجت
مشخصات نشر:	تهران: افراز، ۱۳۹۳
مشخصات ظاهری:	۲۵۸ ص.
شابک:	۹۷۸-۹۶۴-۲۴۳-۹۵۸-۴
وضعیت فهرست‌نویسی:	فیا
موضوع:	تماشا خانه-- نورپردازی
رده‌بندی کنگره:	۱۳۹۱ ب۹ ن۹۱/ PN۲۰۹۱
رده‌بندی دیویی:	۷۹۲/۰۲۵
شماره‌ی کتاب‌شناسی ملی:	۳۰۳۸۲۷۸

انتشارات افراز

ناشر برگزیده تئاتر و ادبیات نمایشی

دفتر مرکزی: خیابان مسطین جنوبی، خیابان وحید نظری، بن‌بست افشار، پلاک ۱، واحد ۵

تلفن: ۶۶۴۰۱۵۸۵

فکس: ۶۶۹۷۷۱۶۶

وبسایت: www.afrazbook.com

E-mail: info@afrazbook.com

زیبایی شناسی نور در تئاتر

مصطفی جنت

نوبت چاپ: اول/۱۳۹۲

آرایش صفحات: یاسمین حسدوری - افراز

طراحی جلد: مجید کاشانی

لیتوگرافی/چاپ/صحافی: تونج/تصویر/بکتار

شمارگان: ۱۱۰۰ نسخه

قیمت: ۱۵۸۰۰ تومان

تمام حقوق این اثر برای انتشارات افراز محفوظ است.

هیچ بخشی از این کتاب، بدون اجازه‌ی مکتوب ناشر، قابل تکثیر یا تولید مجدد به هیچ شکلی، از جمله، چاپ،

فتوکپی، انتشار الکترونیک، فیلم، نمایش و صدا نیست.

این اثر تحت پوشش قانون حمایت از حقوق مؤلفان و مصنفان ایران قرار دارد.

فهرست

۱۱	پیشگفتار.....
۱۳	مقدمه.....
۱۷	فصل اول: نور در تئاتر.....
۲۷	طراحی نور.....
۲۸	طراح نور.....
۲۹	ویژگی های قابل کنترل نور در صحنه.....
۳۱	کارکردهای نور در تئاتر.....
۳۶	فصل دوم: شناسی نور در تئاتر.....
۳۶	ماهیت ارتباط هنر.....
۳۹	آثار هنری عنوان ماد.....
۴۰	واکنش مخاطب.....
۴۱	ماهیت نمادین تئاتر.....
۴۲	نور به عنوان بخشی از نمایش.....
۴۳	فضای دراماتیک.....
۴۴	واقعیت فضای دراماتیک.....
۴۵	ماهیت نمادین فضای دراماتیک.....
۴۶	بافت فضای صحنه ای.....
۴۷	تغییر فضای دراماتیک.....
۴۸	حالت نمادین زمان.....
۴۹	ریتم.....
۵۰	ریتم دراماتیک.....
۵۱	الگوهای ریتمیک.....
۵۳	اندازه ی تغییر.....
۵۵	مدت زمان تغییر.....
۵۵	آهنگ تغییر.....
۵۶	زمان و سبک درام.....
۵۶	جنبه های غیرنمادین طراحی نور.....
۵۶	توجه.....
۵۷	درک عمق.....

۵۹	جزئیات سایه
۵۹	پرسپکتیو
۶۰	نور و پرسپکتیو
۶۱	فصل سوم: کاربرد رنگ در صحنه
۶۲	روانشناسی رنگ و دکور
۶۲	زبان رنگ
۶۳	نمادین کردن رنگ
۶۴	درک رنگ
۶۴	سطوح بازتابنده
۶۶	تکثیر ای احساسی به رنگ
۶۷	شعاع رنگ
۷۴	نمای چهار وجهی کسب بندی و نور
۷۴	رابطه بین نور و رنگ
۷۶	قاب تصویر و نور
۷۷	اندازه‌ی قاب
۸۰	شکل قاب
۸۱	خطوط مرزی قاب
۸۳	تناسب
۸۴	گسترده‌ی و محصور شدگی
۸۵	کف سازی
۸۸	روابط جزئی / کلی
۹۰	چیدمان نور در درون قاب
۹۰	خط و امتداد آن
۹۸	نقطه‌ی تمرکز
۱۰۵	توازن
۱۱۱	فضای مثبت و منفی
۱۱۵	الگو
۱۱۷	هارمونی
۱۲۲	تکرار
۱۶۲	ترکیب
۱۷۳	احاطه
۱۳۴	روند

محصول شدن ۱۲۴

تنوع و سادگی ۱۲۴

درجه‌بندی و تونال افکت ۱۲۹

عناصر زمانی در ترکیب‌بندی ۱۳۲

حرکت و ریتم در یک ترکیب‌بندی ثابت ۱۳۳

حرکت فیزیکی نور ۱۳۴

ریتم تغییر نور ۱۳۹

هارمونی زمانی ۱۴۲

فصل پنجم: فرآیند طراحی نور ۱۴۴

۱- فکر اصلی نمایشنامه ۱۴۵

۲- کار با سردان ۱۴۵

۳- کار با کادربان ۱۴۶

۴- سبک‌های طراحی ۱۴۹

۵- سبک‌های واقع‌گرایانه در نورپردازی ۱۵۱

۶- سبک‌های غیرواقع‌گرایانه در نورپردازی ۱۵۶

۷- قواعد، ژانر و معماری ۱۶۷

۸- قواعد نورپردازی ۱۶۷

۹- صحنه‌ی یک‌دست ۱۶۸

۱۰- نورپردازی مک‌کندلر ۱۶۹

۱۱- نورپردازی منطقه‌ای ۱۷۳

۱۲- نورپردازی جواهری ۱۷۴

۱۳- نورپردازی اصلی و پرکننده ۱۷۵

۱۴- سبک نورپردازی تعیین شده توسط ژانر نمایش ۱۷۸

۱۵- سبک نورپردازی تعیین شده توسط معماری سالن تئاتر ۱۷۹

۱۶- نورپردازی صحنه‌های چهارسویه ۱۷۹

۱۷- نورپردازی صحنه‌ی سه‌سویه (نعل اسبی) ۱۸۳

۱۸- سایر انواع صحنه ۱۸۶

۱۹- نورپردازی نمایش‌های خارج از سالن ۱۹۰

۲۰- رویکرد طراح در فرآیند طراحی ۱۹۰

۲۱- مراحل طراحی ۱۹۳

۲۲- تحلیل نمایشنامه ۱۹۳

۲۳- ساختار ۱۹۴

۱۹۹		شخصیت پردازی
۲۰۹		مضمون
۲۱۱		نمادها
۲۱۲		حال و هوا و اتمسفر
۲۱۷		نور و بازیگر
۲۱۷		پیدایش نورپردازی مستقیم در تئاتر
۲۲۱		نورپردازی مستقیم و بازیگر
۲۲۲		نور و یک پارچگی بدن
۲۲۳		نور و چهره‌ی بازیگر
۲۲۵		کنتراست نور بازیگر و پس زمینه
۲۲۵		سایه و نور حاشیه
۲۲۶		از نور به حوزه‌ی نور
۲۲۷		راست‌بینی در اصلی و نور مکمل
۲۲۸		رنگ در اصلی و مکمل
۲۲۹		زاویه‌ی اصلی و مکمل
۲۳۱		نورپردازی از بالا
۲۳۶		استفاده از نور برای کنترل صحنه و ردها کردن صحنه
۲۳۶		ارتباط طراح نور با سایر عناصر نمایش
۲۳۹		تحلیل سایر اجزای اثر
۲۳۹		صحنه پردازی و نور
۲۳۹		جزئیات سایه در دکور
۲۴۰		نور ترکیبی
۲۴۰		لیساس و نور
۲۴۳		نور و چهره پردازی
۲۴۵		صدا و نور
۲۴۸		حرکت و نور
۲۴۹		آماده کردن طرح نهایی و نقشه کشی
۲۵۱		انتخاب تجهیزات
۲۵۱		نقشه‌ی نهایی نور
۲۵۲		تمرین های فنی
۲۵۵		منابع

پیشگفتار

پژوهشی که پیش از این در ایران به طور تخصصی به مبحث زیبایی شناسی نور در تئاتر می پردازد و طراحی نور را از جنبه های هنری و زیبایی شناسانه مورد بررسی قرار می دهد. هرچند این کتاب به خود مستقل است و به طور کامل به مباحث مورد اشاره می پردازد، اما لزوم به آگاهی دانش و فن به صورت هم زمان، نیاز به انجام پژوهش دیگری در زمینه سخت افزاری تکنیکی را می طلبد. از این رو در پژوهش دیگری که امید است بعد از چاپ این کتاب به آن پرداخته شود، به جنبه های فنی و مسائل سخت افزاری پرداخته خواهد شد.

اگر مطالب معدودی که تا به امروز در باب نورپردازی در تئاتر به نگارش درآمده اند را ملاک قرار دهیم، این تصور به وجود می آید که طراحی نور برای صحنه تئاتر موضوعی است که بیش تر با تجهیزات و جنبه های فنی ارتباط دارد. اما بدیهی است که چنین تصویری، نادرست و یا دست کم ناقص است. مهم ترین دلیل به وجود آمدن این تصور این است که تمام متونی که تا به امروز در ارتباط با نورپردازی صحنه نگاشته شده اند برای افراد کم تجربه بوده و فرض بر این بوده است که اولین مسئله برای طراحان تازه کار نحوه ی به کار بردن تجهیزات نورپردازی است. اما این چنین معنی نیست که طراحان نور جنبه ی هنری کار را نادیده بگیرند. زیرا تا زمانی که فقط در باب تجهیزات نورپردازی بحث شود، بررسی هایی که درباره ی زیبایی شناسی نورپردازی صحنه و اصول هنری ای که در کاربرد تجهیزات انجام می گیرد، سطحی و

ناقص خواهد بود؛ هرچند این مسئله از ارزش کار نویسندگان آثار پیشین نمی‌کاهد. به‌دلیل عدم وجود منابع کافی درباره‌ی زیبایی‌شناسی نور در تئاتر، بسیاری از دانشکده‌ها از این جنبه‌ی آموزشی تئاتر صرف نظر می‌کنند و دانش‌آموختگان رشته‌های تئاتر در خوش‌بینانه‌ترین حالت با انواع لنزها، تجهیزات فنی و نحوه‌ی ترسیم نقشه‌ی نور آشنا هستند، اما نمی‌دانند چگونه باید با نور طراحی کنند.

از این رو این کتاب اطلاعات زیادی درباره‌ی انواع تجهیزات، دستگاه‌های کنترل برق یا لنزهای مختلف ارائه نمی‌دهد. هرچند که داشتن این اطلاعات برای یک طراح نور ضروری است، اما باید آن‌ها را در سایر کتاب‌های موجود در این زمینه یا کتاب‌های مرجع نورپردازی جست‌وجو کرد. در مقابل، این کتاب بر آن است تا به اطلاعاتی بپردازد که به این پرسش اساسی پاسخ داده شود: «این تجهیزات را چگونه باید به کار برد؟» به عبارت دیگر، این کتاب برای آن دسته از علاقه‌مندان به هنر تئاتر که می‌خواهند اجرای زنده‌ی یک نورپردازی خوب را بشناسند و بدانند که طراحی نور چگونه در شکل دادن و تأثیرات آن تأثیر می‌گذارد، حذاب باشد.

اما عدم اشاره به موضوعات علمی و تجهیزات نورپردازی نباید این تصور را به وجود بیاورد که این بررسی صرفاً علمی شناختن یک ساحت انتزاعی انجام می‌شود. در این کتاب سعی بر آن است تا مریدان هنر طراحی نور کشف شوند تا یک طراح نور بتواند این اصول را برای نیازمندی‌های واقعی هر نمایش و با در نظر گرفتن تجهیزات که در اختیار دارد به کار بگیرد. می‌توان گفت همان گونه که یک موسیقی‌دان به موسیقی می‌اندیشد یا یک طراح رقص به حرکت فکر می‌کند، یک طراح نور نیز به همان شیوه به نور می‌اندیشد. به نظر می‌رسد در کشور ما به دست‌اندرکاران عرصه‌ی تئاتر این مسئله را درک نکرده‌اند که طراحی نور یک امر اساسی نیست و مستلزم دانش، اندیشه و زمان است. از این رویکی دیگر از انگیزه‌های نگارش این کتاب، تأکید بر اهمیت مقوله‌ی طراحی نور در تئاتر بوده و تلاش بر این است تا به این راه‌کاری برای انجام یک طراحی نور مناسب برای یک نمایش ارائه کرد.

در این جا لازم می دانم از استاد گران قدرم سرکار خانم شیرین بزرگمهر که از مراحل اولیه ی این پژوهش راهنمای من بودند، سپاس گزار ی کنم.

مقدمه

ماکس راینهاردت این‌چنین گفته است:

«بازوها گفته‌اند که نور بر بردازی صحنه یعنی قرار دادن نورها در جایی که می‌خواهید و برداشتن آن از جایی که نمی‌خواهید.»

شاید این جمله در ظاهر ساده به نظر برسد، اما مسئله‌ای اصلی ما در تئاتر همین است؛ این که بدانیم نورها را کجا قرار دهیم و کجا قرار ندهیم؛ مسلماً این موضوع ساده نیست و به درک بالا و تجربه‌ی زیادی نیاز دارد.

در واقع روشن کردن یک صحنه، تنها تاباندن نور بر روی اشیا نیست بلکه تاباندن نور بر روی یک موضوع است. بازیگران، نورپردازیایی که روشن می‌شوند فرم‌هایی هستند که بعد فیزیکی درام را می‌سازند، اما مبدعانی که روشن خواهد شد خود درام است. در واقع همان‌گونه که از کلمات برای توضیح درام و احساسات استفاده می‌کنیم، نور را هم به همین منظور به کار می‌گیریم. مسئله‌ای نیست نور حقیقت جدیدی بر روی صحنه می‌آفریند. این جاست که نور به یک ابزار تبدیل می‌شود؛ یک ابزار حسی مثل قلم‌موی نقاشی یا ابزار مجسمه‌سازی.

اتفاقات روی صحنه بازتاب زندگی هستند و همان‌گونه که نور تأثیر عمیقی در آن دارد، عنصر متضاد آن یعنی تاریکی نیز به همان اندازه بااهمیت است. هم‌هی ما

می‌دانیم که بین تاریکی و ترس، ارتباط مستقیمی وجود دارد و این ارتباط ناشی از تأثیر غریبی است که نور و سایه می‌توانند بر تخیل ما به جا بگذارند. از این روست که وقتی نوری در تئاتر روشن می‌شود یا صحنه تاریک می‌گردد، حال و هوای تماشاگر تغییر می‌کند.

امروزه تماشاگر برای دیدن گونه‌ای از هنرهای تجسمی به تئاتر می‌رود. برخلاف زمان‌های قدیم که معمولاً تماشاگر نمایش را بدون صحنه‌پردازی و نور اِراحی شده می‌دید، امروز بدون وجود این جنبه‌ها تماشاگر از تئاتر فاصله خواهد گرفت. هرچند که ممکن است در یک نمایش خاص، جنبه‌ی بصری از اهمیت کم‌تری برخوردار باشد، اما در همان نمایش هم می‌توان از جذابیت‌های بصری برای تأثیرگذاری بیشتر بر مخاطب استفاده کرد. از این رو در تئاتر معاصر، نور یکی از ارکان مهم یک نمایش است و طراح نور به یکی از عوامل تأثیرگذار در شکل‌گیری یک اثر نمایشی تبدیل شده است. آن هنگام که کارگردان صرفاً نور را ابزاری برای روشن کردن صحنه در سرنگین و از آن به عنوان ابزاری دراماتیک در پیش‌برد نمایش بهره‌ببرد، طراح نور می‌تواند با خلاقیت خود و بهره‌گیری از ابزار و امکانات نورپردازی، فضای نمایشی را پدیدآورده و پدید آورد و همگام با سایر اجزای نمایش در خلق فضای یک‌پارچه و مناسب برای نمایش پیش‌برود. به همین دلیل است که نور یک جزء جدانشدنی در خلق کنش است. قدرت انکار ناپذیر آن توسط کارگردان‌ها و به‌طور کلی در دنیای تئاتر به رسمیت شناخته شده است.

بنابراین نور هم‌چون بازیگری، دکور، لباس، و بهر دلیلی و موسیقی یکی از عوامل مهم در شکل‌گیری یک اثر نمایشی است. از آن جا که طراح نور یک شکل هنری است، طراح نور باید اصول زیبایی‌شناسانه‌ی آن را به همه‌ی عناصر هنری بشناسد. در واقع او باید در وهله‌ی اول با مسائل مربوط به خلاقیت، زیبایی‌شناسی و قدرت نور در برانگیختن احساسات آشنا باشد تا بتواند به بهترین نحو از تجهیزات استفاده کند. واژه‌ی هنر^۱ از زمان‌های دور به اصول و قواعد یک نظریه و شیوه در امکان آموزش و یادگیری داشتند، اشاره داشته است. در واقع بررسی هنر، زیبایی‌شناسی^۲

خواننده می‌شود. ممکن است مفهوم زیبایی‌شناسی کمی شبانه برانگیز باشد و مباحثات فلسفی پیچیده‌ای را با خود به همراه داشته باشد، اما به عقیده‌ی نگارنده (دست‌کم در این کتاب) این واژه بیان‌گر مفهومی است که می‌توانیم از طریق آن یک شکل هنری (در این‌جا طراحی نور)، خلاقیت و واکنش به آن را با مشخص کردن اصولی که هنرمند برای کاربرد مصالح خود بکار می‌برد، بشناسیم. به عبارت دیگر، زیبایی‌شناسی، علم هنر است. اما این علم، هنر طراحی نور را به مجموعه‌ای از قواعد تقلیل نمی‌دهد؛ الهام هنرمندانه همچنان با اهمیت می‌ماند، اما در عین حال قواعدی می‌مانند که باید آن‌ها را یاد گرفت و بر آن‌ها مسلط شد. همان‌گونه که نقاش می‌باید قواعد رنگ را بداند و یا یک مجسمه‌ساز باید خصوصیات سنگ مرمر را بشناسد. بدین ترتیب طراح نور نیز باید با قواعد مربوط به نور، جنبه‌های روانی، قراردادهای سبک، شیوه‌های تحلیل متن، ارتباط متقابل نور و ایده‌ی یک نمایش آشنا باشد. از سوی دیگر، کاردان نیز باید نظارت جامع و کاملی بر تمام جنبه‌های اثر، از جمله طراحی نور داشته باشد، چرا که در نهایت اوست که همه‌ی اجزای تمایش را هم‌گون می‌کند.

در حقیقت، قلمرو نور امکان خلقی زیادی را برای طراح به وجود می‌آورد. این گزینه‌های بی‌شمار، تأثیرگذار و ظاهراً بی‌پایان به هر متخصصی کمک می‌کنند تا افسون بی‌کران این رسانه را به چنگ آورد و با به‌کار بردن خیال، احساسات و قضااسازی، تماشاگر را در دنیای تئاتر غرق کند. «ما این بار همه‌ی این جذابیت‌ها نباید این جمله‌ی ژان کوکتو را از یاد برد که می‌گوید: «در مجموع تمام نورها هرگز نباید درخشان‌تر از نوری باشد که از قلب‌های بازیگران می‌درخشد.»